

Metodologija

Tyrėjo subjektyvaus patyrimo episteminė reikšmė lauko tyrimuose

Donata PETRUŽYTĖ

Vilniaus universitetas

Socialinio darbo katedra

Universiteto g. 9/1 – 309 kab.

LT-01513 Vilnius

El. paštas: donatai@gmail.com

Santrauka. Straipsnio tikslas – išnagrinėti ir atskleisti tyrėjo subjektyvaus patyrimo episteminę reikšmę ir jo panaudojimo lauko tyrimuose galimybes. Šios temos nagrinėjimas svarbus, nes leidžia kritiškiau įvertinti lauko tyrimus, visapusiškiau traktuoti jų duomenis ir siekti didesnio jų validumo. Rengiant medžiagą straipsniui buvo taikomi mokslinės literatūros, metodinių pavyzdžių ir asmeninės patirties analizės metodai. Prieita prie išvados, kad atliekant tokio pobūdžio tyrimus svarbu fiksuoti ne tik tai, kas vyksta tyrėjo išorėje (t. y. tiriamoje erdvėje), bet ir tai, kas vyksta tyrėjo viduje, ir šiuos vidinius vyksmus traktuoti kaip intensyvių ir daugiamačių tyrėjo ir tiriamųjų sąveikų padarinius.

Pagrindiniai žodžiai: lauko tyrimas, etnografinis tyrimas, stebėjimas dalyvaujant, reflektyvumas, tyrėjo savianalizė.

Įvadas

Būdingiausias lauko tyrimų¹ bruožas – tyrėjo pasinėrimas į tiriamą kultūrą, t. y. įsiliejimas į tiriamą grupę ar bendruomenę. Dėl to lauko tyrimų atlikimas reikalauja išskirtinai gilaus, asmeniško tyrėjo įsitraukimo ir turi didelę psichologinę „kainą“. Šiuo straipsniu ir siekiama atkreipti dėmesį į tuos lauko tyrimų aspektus, apie kuriuos gana retai diskutuojama mokslinėje erdvėje – subjektyvią tyrėjo patirtį. Taigi straipsnio tikslas – išnagrinėti ir atskleisti tyrėjo subjektyvaus patyrimo episteminę (t. y. pažintinę) reikšmę ir jo panaudojimo lauko tyrimuose galimybes. Rengiant medžiagą straipsniui buvo taikomi mokslinės literatūros ir metodinių pavyzdžių analizės, sintezės ir interpretacijos metodai. Taip pat buvo analizuota asmeninė patirtis, įgyta atliekant lauko tyrimus². Mūsų įsitikinimu, šios temos nagrinėjimas svarbus, nes leidžia kritiškiau įvertinti lauko

¹ Šiame straipsnyje „lauko tyrimas“ traktuojamas kaip sąvoka, sinonimiška „stebėjimui dalyvaujant“, „etnografiniam tyrimui“. Ji bus vartojama nurodant vieną iš sociologijos bei pagrindinį antropologijos tyrimų metodą.

² Šiame straipsnyje yra remiamasi autorės atlikto Lietuvos sąvartynų atliekų rinkėjų bendruomenių lauko tyrimo patirtimi. Tyrimo metodika ir rezultatai yra plačiau aprašyti kituose straipsniuose (Petružytė 2009 a, 2009 b, 2009 c). Čia verta paminėti nebent tai, kad tyrimas buvo atliekamas bendradarbiaujant su operatoriumi ir režisieriumi Mindaugu Survila (2011 m. sukūrusiu dokumentinį filmą „Stebuklų laukas“). Kai kur straipsnyje bus analizuojami bendradarbiavimo momentai, kolegą nurodant vardu.

Šiame straipsnyje dėstomos mintys remiasi nauja autorės patirtimi, t. y. straipsnio rengimo metu atliktu žvalgomoju lauko tyrimu terapinėje bendruomenėje (Vilniaus miesto psichikos sveikatos centro ligoninėje, Ribinių būsenų skyriuje). Šiai tiriamai erdvei – psichoterapinei bendruomenei – reflektyvumas (t. y. savianalizė, tarpusavio santykių analizė, to, kas vyksta grupėje / bendruomenėje, analizė) yra kasdienis „darbas“. Todėl patirtis šioje specifinėje socialinėje erdvėje suteikė ypatingas galimybes patirti kai kurių straipsnio tematikos aspektų praktinio įgyvendinimo skonį.

tyrimus, visapusiškiau traktuoti jų duomenis ir siekti didesnio jų validumo (LeCompte, Goetz 1982; Pillow 2003).

Kaip teigia Davies (2010), ši tema ilgą laiką buvo ignoruojama. Moksliniai tyrimai tradiciškai buvo ir yra traktuojami kaip nuasmeninta veikla. Tyrėjas turi laikytis nešališkumo, vertybinio neutralumo, asmeninio neįsitraukimo principų, siekti objektyvumo. Tokio pobūdžio tyrimai atspindi senas mokslinio pažinimo metodų tradicijas, susijusias su savarankiškai egzistuojančios realybės pažinimu (Valantiejus 2002 a). Anot Etherington (2004), jie yra naudingi siekiant tam tikrų tikslų (vertinimo, veiksmingumo nustatymo, tendencijų identifikavimo ir pan.), tačiau negali atlipti siekio pažinti žmogiškosios patirties turtingumą ir kompleksiskumą.

Įvairūs pokyčiai visuomenėje (dogmatiškumo mažėjimas, moterų ir įvairių mažumų judėjimai, atvėrę naujas perspektyvas ir kt.), neišvengiamai paveikė ir socialinius mokslus, jų tyrimų metodologijos tradicijas (Etherington 2004). Socialiniai mokslai pradėjo nagrinėti galios santykių problemas. Tai paskatino tyrėjus dėti pastangas siekiant užtikrinti didesnę tyrimų skaidrumą, analizuoti ir atskleisti savo įsitikinimus ir vertybes, slypinčius už mokslinių interpretacijų, t. y. tarsi padaryti juos perregimus. Taigi socialinių mokslų tyrimuose vis didesnę reikšmę pradėjo įgyti reflektyvumas (dar kitaip vadinamas kritiniu subjektyvumu). Praeito šimtmečio aštuntajame–devintajame dešimtmečiuose antropologija, sociologija, psichologija ir kiti socialiniai mokslai atkreipė dėmesį į reflektyvumą kaip į kritinę išlaisvinimo iš objektyviojo moksliskumo pančių nuostatą (Davies 2012; Tedlock 1991; Žvinklienė 2005). Kaip teigia Valantiejus (2002), būdamas gana naujas socialinių mokslų diskurso aspektas, reflektyvumas tampa vis svarbesnė šiuolaikinių socialinių tyrimų tema.

Pastaraisiais dešimtmečiais atsiranda vis daugiau įvairaus žanro mokslinių tekstų, nagrinėjančių reflektyvumo galimybes. Tad galima apčiuopti tarptautinėje mokslinėje bendruomenėje šia tema vykstančią diskusiją. Lietuviškoje mokslinėje literatūroje tokių diskusijų pasigendama. Tematine prasme artimiausios mūsų pasirinktam analizės tikslui būtų A. Valantiejaus publikacijos (Valantiejus 2002 a; 2002 b), nagrinėjančios metodologinius sociologinio reflektyvumo aspektus. Šiame straipsnyje trumpai pristatomi teoriniai nagrinėjamos temos aspektai. Labiau orientuojamasi į asmeninės patirties analizę ir praktinių reflektyvumo įgyvendinimo būdų aptarimą. Be to, straipsnio siekinys yra susijęs išskirtinai su lauko tyrimais (nors kai kurie dalykai gali būti aktualūs ir kitiems kokybiniais tyrimams).

Lauko tyrimų specifika

Etnografija yra žinių, besiremiančių etnografų patirtimi, kūrimo procesas. Etnografija nesiekia sukurti teisingo pasakojimo apie tikrovę. Ji siūlo etnografų tikrovės patyrimo versijas, kurios yra kuo lojalesnės kontekstui, deryboms ir intersubjektyvumui, per kurį šios žinios buvo sukurtos (Pink 2007).

Ką tai galėtų reikšti? Visų pirma, kad tyrėjas, atlikdamas lauko tyrimą, atsiskiria nuo sau artimos, pažįstamos socialinės kultūrinės terpės ir turi atrasti vietą naujoje – kitokioje, galbūt egzotiškoje – tiriamoje aplinkoje. Natūraliai žmogiškai atsidūręs kitoniškoje terpėje jis bando sistematinti, kategorizuoti, sutvarkyti naują chaotišką patyrimą, kad galėtų prisitaikyti kaip žmogus. Ir toliau tiriamoje terpėje jis egzistuoja ne tik kaip tyrėjas, bet ir kaip žmogus. Šiame pasimetimo, kultūrinio šoko ir bandymo integruotis į naują bendruomenę kontekste jis bando kurti mokslines įžvalgas (Davies 2010 a; Jackson 2010).

Antra vertus, svarbu suvokti, kad pasirinkta tirti grupė neegzistuoja taip, tarsi turėtų vienintelę tikslą – tapti tyrimo objektu ir pateikti objektyvius duomenis apie savo materialinę, socialinę ir kultūrinę realybę. Tyrėjo atvykimas skirtingiems bendruomenės nariams ir bendruomenei kaip visumai gali įgyti skirtingas prasmes, glaudžiai susijusias su jų ankstesnėmis patirtimis, nuostatomis, lūkesčiais. Neįmanoma išvengti grynai žmogiškų reakcijų. Tyrėjo atvykimas bet kokių atveju gali būti suprantamas kaip klaida jų kasdieniame gyvenime (Crapanzano 2010).

Taigi lauko tyrimuose „intensyviai cirkuliuoja energija tarp tyrėjo ir tiriamojo kontekstų“ (Etherington 2004: 32). Būtent todėl radikalojo empirizmo atstovai (Davies, Spencer 2010; ir kt.) tai, kad subjektyvus tyrėjo patyrimas lauko tyrimuose ilgą laiką buvo ignoruojamas kaip pažinimo šaltinis, laiko dideliu pažeidimu. Jų teigimu, jis gali turėti episteminę reikšmę.

Tyrimo aplinkos ir tiriamųjų poveikis tyrėjui

Reikia pripažinti, kad etnografiniuose tyrimuose tyrimo aplinka neišvengiamai veikia tyrėją – pagrindinį tyrimo įrankį. Analizuojant asmeninę patirtį, kitų etnografinių tyrimų ataskaitas ir sisteminant metodologinę literatūrą galima išskirti penkis tokio poveikio lygmenis: fizinį, kognityvų, socialinį, emocinį ir etinį.

Fizinis lygmuo. Tiriant įprasta naudoti dvi jusles: regos (stebint) ir klausos (imant interviu). Fizinio poveikio tyrėjui pripažinimas atveria galimybę priimti ir kitų juslių bei kūno pojūčių teikiamą informaciją, kuri tiesiogiai susijusi su tiriamuoju reiškiniu ir padeda geriau suprasti, kas vyksta tiriamoje aplinkoje, giliau suvokti tiriamųjų patirtis.

Šis lygmuo nėra vienodai aktualus kiekvienam lauko tyrimui. Galima teigti, kad mūsų atliktas atliekų rinkėjų tyrimas išsiskiria poveikio šiuo lygmeniu intensyvumu. Mes patys patyrėme, ką reiškia „įeiti“ į sąvartyną, pirmą kartą čia atvažiuoti, apsiprasti su nemalonių kvapu, „egzotiška“, bet akiai ne ypač malonia aplinka. Informaciją teikė ir kiti kūno pojūčiai: ką reiškia rinkti šiukšles, dirbti sąvartyne vasaros karštyje ar lietui lyjant, būti sąvartyne nedirbant, bet vis tiek tapti nešvariam, ir t. t.

Taigi surinkti duomenys ir įgytas pažinimas iš esmės skiriasi nuo paprasto kokybinio interviu ir juo labiau nuo kiekybinės anketos teikiamų rezultatų. Be to, toks patyrimas neišvengiamai turi įtakos interpretacijų kokybei ir gilumui. Tad, anot Luhrmann (2010), svarbu suteikti fizinių patirčių reflektavimui duomenų statusą. Anot jos, „suvokimo lygmeniu yra nepagrįsta, neteisinga daryti skirtį tarp minties ir kūno, <...> tarp kultūriškumo ir patyrimiško“ (Luhrmann 2010: 213). Kultūrinės kategorijos yra įsigėrusios į kūną. Pokalbiai ir jų analizė negali būti pakankami siekiant paaiškinti sudėtingus reiškinius. Atliekant lauko tyrimus svarbu, kad tyrėjas patirtų savo tyrimo objektą ir reflektuotų šį patyrimą.

Kognityvus lygmuo. Ko gero, bet kokio tyrimo atlikimas veikia tyrėją kognityviu lygmeniu (nesvarbu, kokiais mokslo sričiai jis atstovautų). Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, jog etnografinių tyrimų atlikimas išskirtinis tuo, kad tyrėjas, kilęs iš vienokios kultūrinės terpės, kuriai būdinga tam tikra pasaulėvoka, atsiduria kitoje, kitoniškoje kultūrinėje terpeje. Tokiu būdu įgyjamas pažinimas gali tapti ne tik duomenų šaltiniu, bet, visų pirma, gilia, sukrečiančia, transformuojančia patirtimi tyrėjo asmenybei. Net jei tyrėjas ateina pasiruošęs, dažnu atveju pastebima turėtos pasaulėžiūros griūtis, išbalansuojanti, reikalaujanti persiorientuoti, susigaudyti, atgauti pusiausvyrą ir taip neišvengiamai veikianti ne tik tyrėjo asmenybę, bet ir tyrimo strategiją.

Analizuojant asmeninę patirtį galima išskirti svarbiausią, kritinį momentą, turėjusį įtakos ne tik asmeninės pasaulėvokos, bet ir disertacijos tyrimo objekto, tikslų, strategijos pakeitimui. Jį būtų tinkama įvardyti taip: „<...> ieškojau socialinių problemų, radau žmogų.“ Šis suvokimas privertė pakeisti konceptualų teritorinių socialinių problemų sąveikų tyrimą į empirišką, aprašomojo pobūdžio atliekų rinkėjų gyvenenos tyrimą. Anot Crapanzano (2010: 72), svarbu atsižvelgti į lauko tyrimo trajektoriją, fiksuoti tokio pobūdžio (kad ir mažesnio masto) pokyčius ir tyrimo ataskaitoje padaryti juos skaidrius, perregimus.

Crapanzano (2010: 58) teigia, kad ypač intensyvi kova tarp seno žinojimo patogumo ir naujo, atveriančio kitoniškumo pažinimo vyksta tyrimo pradžioje. Tyrimo metu tyrėjo pasaulėvoka tampa netgi artimesnė tiramiesiems, nei tai žmonių bendruomenei, iš kurios jis yra atėjęs ir į kurią vėl sugrįš (tai iš esmės yra konfliktiška). Analizuojant asmeninę patirtį, galima pastebėti, kad įvykus susitapatinimui su tiriamųjų bendruomene, teko susidurti su sunkumais pristatant savo tyrimą. Keistai skambėdavo (iki tol savaime suprantamos) pastabos, susijusios su tiriamųjų gyvenenos traktavimu kaip problemiškos, reikalingos intervencijų, pokyčių. Į tokius klausimus tapo sunku atsakyti dėl pernelyg stipraus (nors ir natūraliai etnografijai būdingo) susitapatinimo su savo tiriamųjų pasaulėvoka. Mūsų ir kitų autorių (Crapanzano 2010; Davies 2010 a) įsitikinimu, tokia patirtis yra reikalinga ir svarbi. Reflektuota ir išanalizuota kaip tyrimo duomenys, ji gali pateikti vaisingų įžvalgų priešpriešinant jas įprastai kolonialistinei mokslo pozicijai nedominuojančių subkultūrų atžvilgiu.

Socialinis lygmuo. Tyrėjas patiria poveikį ir socialiniu lygmeniu. Pradėjęs tyrimą, ryžtasi įeiti į susiformavusią bendruomenę. Įėjimas paprastai yra lydimas tiek smalsumo ir priėmimo, tiek priešiško ir atstūmimo, išbandymų ir pažeminimų. Jei tyrėjui pavyksta įžengti į tiriamą grupę, jo – kaip žmogaus – gyvenime atsiranda daug naujų žmonių ir santykių (gali būti, besiklostančių pagal jo kultūrinei terpei nebūdingas bendravimo normas). Jų pagrindu tyrimo metu vyksta intensyvūs tarpasmeniniai procesai tarp tyrėjo ir tiriamųjų. Atsiranda būtinybė susigaudyti nerašytose bendruomenės bendravimo taisyklėse ir derinti jų laikymąsi su tyrimo strategija.

Analizuojant asmeninę patirtį galima išskirti kelis pavyzdžius. Susigaudymas, į kokias geografines erdves mes kaip tyrėjai galime įžengti, į kokias ne (arba mes galime įžengti, tačiau kai kurie mus lydintys atliekų rinkėjai dėl per žemo savo statuso sąvartyno bendruomenėje negali). Patekimas į įtampos laukus tarp dėl galios konkuruojančių subgrupių. Taip pat pavienių asmenų susikaupusio skausmo išliejimas tyrėjui kaip patikimam klausytojui ir įvairūs kiti būdai, kuriais tiriamieji priėmė mus – tyrėjus – siekdami panaudoti saviems interesams.

Tiek santykių gausa, tiek jų įvairialypiškumas ir intensyvumas stipriai veikia tyrėją, jo įgyjamą tiriamos aplinkos suvokimą, gebėjimą (atsi)rinkti duomenis. Hammersley ir Atkinson (2007) teigia, kad netgi tai, kas vyksta tyrėjo ir tiriamųjų santykiuose, savaime yra duomenys, t. y. informacija apie tai, kaip tiriamą bendruomenę priima tyrėją, gali tapti mokslinių įžvalgų šaltiniu, charakterizuojančiu tiriamuosius.

Emocinis lygmuo. Visa, kas anksčiau įvardyta, stipriai veikia tyrėjo emocijas. Emocijos nuspalvina tyrimą ir gali paveikti duomenų rinkimą. Kalbant apie asmeninę patirtį, vertėtų išskirti pasibjaurėjimą, kurį kėlė buvimas sąvartyno aplinkoje, atliekų rinkėjų darbas. Tai galėjo sumažinti mūsų kaip tyrėjų motyvaciją ir pastangas įsitraukti į tiriamą bendruomenę. Taip pat malonios ir nemalonios emocijos, patirtos santykiuose su skirtingais tiriamaisiais, galėjo paveikti, kurie bendruomenės nariai tapo pagrindiniais informantais, taip nulemdami, kokie tiriamos subkultūros aspektai buvo atskleisti mums kaip tyrėjams.

Emocijos taip pat gali paveikti tyrimo strategiją, eigą. Mūsų atveju planingas duomenų rinkimas ne kartą buvo sustabdytas per didelio emocinio krūvio, nuovargio.

Be to, emocijos turėjo įtakos ir duomenų analizei bei interpretacijai. Tyrimo pradžioje patirtas kultūrinis šokas padėjo geriau pastebėti tiriamos kultūros savitumus. Pradiniame duomenų rinkimo etape buvo labai nesunku analizuoti duomenis, išskirti būdingiausius bruožus. Tyrimo metu tam tikrais momentais patirtos stiprios emocijos neišvengiamai sąlygojo neadekvatų realybės vertinimą (pvz., iš džiaugsmo, kad priėmė bendruomenės lyderiai, susvyravo kritiškumas jų atžvilgiu). Kadangi duomenys buvo analizuojami ir aprašomi palaipsniui „išėjimo“ iš sąvartyno bendruomenės laikotarpiu, kai vyravo ypač stiprios nostalgijos emocijos, tai galėjo paveikti empirinio aprašymo stilių ir netgi turinį (pvz., tiriamųjų bendruomenės idealizavimas).

Patiriamos emocijos, radikalaus empirizmo atstovų teigimu, galėtų būti naudingos, jei jas traktuotume kaip duomenis ir analizuotume kaip lygiavertes stebėjimo duomenims ir interviu. Tokiu atveju svarbu fiksuoti ir reflektuoti patiriamas emocijas, analizuoti, kaip jos susijusios su tuo, kas vyksta tyrimo lauke. Anot Davies (2012), tyrėjai neiškraipo tyrimo atskleidžiamų faktų taikydami psichologijos metodus. Priešingai – naudojant psichologinę savianalizę galima išnarplioti daugelį sudėtingų lauko tyrimo situacijų. Daugelis tyrėjų susitvarko su tomis situacijomis nesąmoningai. Tačiau įvardijus emocijas, atsiranda galimybė nukreipti savo analitinį dėmesį į tai, kas struktūruoja lauko tyrimo procesą.

Vertybinis lygmuo. Poveikis vertybiniu lygmeniu taip pat epistemiškai reikšmingas. Visų pirma, reikia suvokti, kad lauko tyrimuose susitinka dviejų skirtingų pasaulių-kultūrų vertybės. Jei jos iš esmės skirtingos, šis susitikimas gali būti konfliktiškas ir tyrėjo ypač aštriai vidujai išgyvenamas (pvz., kaip tyrėjui išlaviruoti, kai jis nenori atsakyti savo vertybių, tačiau nori integruotis į tiriamą bendruomenę?). Išraiškiausias asmeninės patirties pavyzdys yra susijęs su kontrastingu tyrėjų ir tiriamųjų požiūriu į alkoholio vartojimą. Mes – tyrėjai – buvome abstinentai (t. y. mums blaivumas – vertybė) ir tyrėme bendruomenę, kurioje alkoholio vartojimo laipsnis labai didelis (t. y. neblaivi būsena – vertybė ir siekiamybė). Tyrimo metu dažnai tekdavo patirti ir reflektuoti šių kontrastingų vertybių susidūrimą. Mindaugui atsakius „išlenkti taurelę“ bendramžių atliekų rinkėjų draugijoje, sulaukėme tokio komentaro: „Nejau tu vaikas?“ Analizuojant tyrimo procesą teko kelti klausimą, kaip klostytųsi santykiai, kuo kitoks sąvartyno vaizdas mums atsivertų, jei „išduotume“ savo vertybes. Ilgainiui galėjome stebėti pokyčius, t. y. kaip mūsų tvirtumas veikia natūralią vertybinę sąvartyno terpę. Palaipsniui tiriamieji pradėjo demonstruoti didesnę panašumą į mus nei į kitus sąvartyno gyventojus („Mes tik kartais truputį išgeriame. O tie kiti – tai tikri girtuokliai“).

Kita vertus, atlikdami lauko tyrimus tyrėjai ypač dažnai susiduria su situacijomis, slepiančiomis gilią etines dilemas ir reikalaujančiomis greitai spontaniškų sprendimų. Tai, kaip ir kokius etinių dilemų sprendimus tyrėjas priims, nulems, kaip klostytis santykiai su tiriamaisiais (jei tyrėjas neperims vertybinių įsitikinimų ar bent jau įtikinamai nepademonstruos savo vertybinės pasaulėžiūros panašumo, tiriamoji bendruomenė gali jį išstumti). Dilemų sprendimai gali paveikti ir tai, kiek pats tyrėjas bus pajėgus išbūti tiriamoje erdvėje (dėl pernelyg didelės moralinės įtampos tyrėjas apskritai gali „nebeatlaikyti“ tyrimo ir pasitraukti iš jo arba peržengti neutralaus stebėtojo vaidmeniui keliamus reikalavimus, tuo pažeisdamas esminį etnografinių tyrimų principą – nesikišti, kad nebūtų iškraipyta tiriamoji realybė ir duomenys). Mums taip pat nepavyko išvengti etiška dilemiškų situacijų. Pavyzdžiui, grupinio interviu metu teko matyti intensyvaus psichologinio smurto apraiškų tarp tiriamųjų (tiksliau, vieno iš tiriamųjų atžvilgiu). Tuomet kilo klausimas,

kiek išlikti tyrėju, neutraliai stebint, kaip toliau klostysis situacija (atsižvelgiant į tai, kad dalis tiriamųjų turėjo teistumo patirties), o kiek įsikišti, taip pažeidžiant tiriamosios terpės natūralumą.

Trečias aspektas – kad susidūrimas su nauja kultūra ir su tuo susiję pokyčiai kognityviu lygmeniu gali paskatinti tyrėją perkainoti savas vertybes, paskatinti vertybinius pokyčius. Analizuojant asmeninę patirtį, galima pateikti tokį pavyzdį. Mums, kaip ir daugeliui šiuolaikinės visuomenės narių, būdinga vertinti higieną. Atliekant tyrimą sąvartyne, higienos kaip savaiminės vertybės vieta vertybių sistemoje pasikeitė suvokus, jog žmogus, santykis su juo, pagarbus prisilietimas yra vertingesni nei higienos laikymasis. Čia verta prisiminti, kad, anot Luhmann (2010), etnografinių tyrimų atlikimas įvairiose (sub)kultūrose suteikia galimybę išgryninti, pažinti ir atskleisti tai, kas bendražmogiška, t. y. atskirti kontekstualias vertybes nuo bendražmogiškų.

Svarbu, kad tyrėjas neignorėtų šios patirties. Tinkamai reflektavus, ji gali virsti duomenimis – tiesa, įgyjamais nelengvu būdu – apie tiriamą kultūrą ir ypač apie jos vertybinės pasaulėžiūros sanklodą.

Svarbiausia šios analizės išvada ta, kad atliekant lauko tyrimus visada yra tiriamo reiškinio poveikis tyrėjui kaip pagrindiniam tyrimo įrankiui. Poveikis gali reikštis penkiais lygmenimis: fiziniu, kognityviu, socialiniu, emociniu ir vertybiniu. Gali skirtis tiek poveikio lygmenų kombinacija, tiek kiekvieno jų intensyvumas – tai priklauso nuo tyrimo pobūdžio (tyrimo ilgumo, duomenų rinkimo intensyvumo, tyrėjo ir tiriamųjų kultūrų skirtingumo / panašumo), tyrėjo asmeninių savybių ir patirties, tiriamos erdvės ypatybių. Svarbu neignoruoti šių tiriamojo darbo aspektų, argumentuojant, kad dėmesys jiems mažina moksliskumą. Lemtingu gali tapti pripažinimas, kad toks poveikis visada yra, nesvarbu, ar į jį bus kreipiamas dėmesys, ar ne. Kita vertus, vien pripažinimo nepakanka. Reikia su juo ir „dirbti“, t. y. analizuoti. Tai tyrimą papildys duomenimis, įžvalgomis ir gilumu, padės suvokti duomenų rinkimo kontekstą, kritiškiau į juos pažvelgti.

Apibendrinti ir užbaigti šį skyrelį norėtume Davies (2010: 80) mintimis: „Tyrėjo prisitaikymas prie tiriamos bendruomenės ir besikuriantys santykiai su ja visuomet sąlygoja jo emocijų, kognityvią ar etinę transformaciją (kad ir koks paviršutiniškas ar trumpas tyrimas būtų). Kitaip tariant, lauko tyrimo patirtis paveikia patį įrankį – tyrėją, – kuris renka ir pristato duomenis. Tai faktas, įpareigojantis rimtai subjektyvių lauko tyrimo sąlygų fenomenologijai.“

Tyrėjo poveikis tyrimo aplinkai ir tiriamiesiems

Akivaizdu, kad neišvengiamas yra ir atvirkštinis poveikis. Tiriamiesiems tyrėjo atvykimas yra savotiškas netikėtumas, kuris daugiau ar mažiau sustabdo, pakeičia įprastą kasdienybės tėkmę. Jie turi savų įsivaizdavimų apie tyrėją ir lūkesčių jo atžvilgiu (nelauktas jo pasirodymas jiems gali būti tarsi lemties išsipildymas, netikėta galimybė, Dievo dovana, demonų įkvėpimas, nujausta nelaimė, nepatogus trukdis ar kt.). Šie lūkesčiai remiasi ankstesne tiriamųjų asmenine ir bendruomenine patirtimi (Crapanzano 2010: 60). Todėl labai svarbu, kaip tyrėjas veikia, elgiasi tiriamoje aplinkoje, koks jo santykis su tiriamaisiais, kaip jis sugeba diagnozuoti tuos lūkesčius, įvaizdžius ir išlaviruoti tarp jų, suvaldyti visą įėjimo į naują bendruomenę sudėtingumą. Svarbu, nes tai turės lemiamą įtaką tam, kokių rūšių duomenys jam taps prieinami ir kaip greitai (kraštutiniu atveju jis gali netekti galimybės tęsti / užbaigti tyrimą).

Kalbėdami apie tiriamųjų lūkesčius mūsų atveju, galime teigti, kad pradžioje jie taip pat mus siejo su ankstesnėmis patirtimis. Tai bendravimo su žurnalistais, menininkais ir studentais patirtys. Pirmasis – žurnalistų – mums bandytas priskirti vaidmuo tyrimui buvo nenaudingas,

netgi žalingas. Pradiniuose duomenų rinkimo etapuose vieni pateikdavo „sensacingą“ fasadinę informaciją, kiti prašė pinigų už interviu, treči, kol įsitikino, kad nesame žiniasklaidos atstovai, saugojosi mūsų ir nesileido kalbinami. Asociacija su naudos nesiekiančių, idėjiškai sąvartyno gyvenimu besidominčių menininkų ir studentų vaidmenimis buvo kur kas parankesnė. Ilgainiui su ja iš dalies net ir susitapatino, kitaip tariant, priėmė mums priskirtą vaidmenį.

Lūkesčiai tyrėjo atžvilgiu ir jam priskiriami vaidmenys priklauso ne tik nuo tiriamųjų ankstesnių patirčių, bet ir nuo įspūdžio, kurį sukuria pats tyrėjas. Taigi svarbu aptarti, kaip tyrėjas veikia tiriamuosius. Visų pirma, panagrinėsime nekontroliuojamų veiksnių (t. y. pagrindinių tyrėjo charakteristikų, kaip antai lytis, amžius, tautybė) poveikį.

Wax (1979) teigia, kad lauko tyrimuose svarbus veiksnys yra toks pamatinis asmenybės tapatumo aspektas kaip lytis. Kai kuriuose tyrimuose lytis tampa netgi lemtingu veiksniumi. Tačiau mažų mažiausiai (tai priklauso nuo tyrėjo lyties) jam gali tapti prieinamos vienos ar kitos tyrimo aplinkos (geografinės ir socialinės erdvės, situacijos, įvykiai, santykiai ir pan.) bei pokalbių temos. Todėl svarbu analizuoti, kaip tyrimo lauke reiškiasi (ir yra panaudojamas) tyrėjo vyriškumas / moteriškumas. Moterys dar gali susidurti su sunkumais būti rimtai traktuojamos vyrų tiriamųjų. Bet to, moterys tyrėjos, įsitraukdamos į tam tikras subkultūras, gali patirti problemų, susijusių su saugumu. Kita vertus, jos suvokiamos kaip nepavojingos. Todėl santykinai lengviau negu vyrai gali įgyti pasitikėjimą (Hammersley, Atkinson 2007). Mūsų atveju būtent moters – tyrėjos saugumo klausimas paskatino įtraukti kolegą vyrą. Taip pat galima aptikti tyrėjų lyties sąsają su gaunamų duomenų pobūdžiu. Moterys man labiau išsipasakodavo, asmeniškai pateikdavo savo gyvenimo istorijas, skausmus ir pan. Mindaugui vyrai kalbėdavo apie tam tikrus gyvenimo sąvartyne aspektus liepdami man užsikimšti ausis (kaip vėliau nustatėme, tai buvo temos, susijusios su smurtu).

Kadangi su amžiumi taip pat yra siejamos skirtingos elgesio normos, bendravimo ypatybės, su vaidmeniu susiję lūkesčiai, savaime suprantama, kad tyrėjo amžius taip pat gali turėti lemtingą įtaką santykiams su tiriamaisiais ir gaunamoms duomenų rūšims. Hammersley ir Atkinson (2007) teigimu, tradiciškai dominuoja jauni etnografai. Jaunumas leidžia imtis „nekompetentingo“ smalsaus marginalo (t. y. žmogaus, kuris yra marginalus tiriamoje bendruomenėje) vaidmens. Jaunas amžius taip pat leidžia megzti lankstesnius santykius su tiriamaisiais nei, pavyzdžiui, vidutinio amžiaus profesoriui. Didelis amžiaus skirtumas ypatinga problema gali tapti, kai tiriamųjų grupė priklauso kitai kartai ir yra homogeniška. Mūsų atveju palyginti jaunas amžius suteikė galimybę mus asocijuoti su studentais, kuriems jie norėjo padėti, papasakoti, pasidalyti patirtimi. Įdomu, kad sąvartyno bendruomenei esant heterogeniškai amžiaus požiūriu, mums kur kas lengviau sekėsi megzti santykius su vyresniais, nei su savo amžiaus ar jaunesniais atliekų rinkėjais.

Tyrėjo tautybė nėra tokia universaliai reikšminga kaip lytis ir amžius. Ji ypatingų problemų gali sukelti esant politinei įtampai tarp skirtingos tautybės atstovų. Tačiau kai kuriais atvejais tyrėjo priklausymas kitai etninei grupei nei tiriamieji gali būti ir pranašumas. Lauko tyrimuose, atliekamuose kitose tautinėse bendruomenėse, gali tapti reikšmingi kalbiniai barjerai. Mums šis aspektas ir buvo aktualiausias. Lankėmės Vilniaus sąvartyne (kur tautinė sandara mišri) ir Kauno sąvartyne (kur dominuoja lietuviai). Nepastebėjome reikšmingos sąvartyno bendruomenės tautinės sandaros įtakos duomenims. Tačiau verta pasakyti, kad Vilniaus sąvartyne dalis verbalinių duomenų buvo sunkiai suprantami dėl būdingo lietuvių, rusų, lenkų ir baltarusių kalbų mišinio (t. y. viena atliekų rinkėjo ištarta frazė gali turėti visų keturių kalbų elementų). Nors riboti mūsų kalbiniai gebėjimai sunkino susikalbėjimą, etninis aspektas mūsų atveju neturėjo lemiamos įtakos santykiams su tiriamaisiais.

Aptarę pamatinius veiksmus, galime apžvelgti labiau kontroliuojamų veiksmų poveikį. Tai tyrėjo išvaizda, elgesys, bendravimo įgūdžiai. Kaip teigia Coffey (2010), daugeliu atvejų kokybiškas lauko tyrimo atlikimas reikalauja geros tyrėjo kūno vadybos. Tai gerokai pranoksta reikalavimus aprangai. Išvaizda suteikia kūnui norimą pavidalą, manieros leidžia kūnui pasirodyti, atlikti tam tikrą vaidmenį, kalbėsena įgarsina kūną. Visa tai konstruoja tyrėjo įvaizdį tiriamųjų bendruomenėje, kuria įspūdį, kuris turi būti jiems priimtinas ir kartu įtikinamas (tikras, neapgaulingas). Čia verta pasakyti, kad dėmesio sutelkimas į fizinius aspektus (kūniškumą) turi ir episteminę reikšmę, nes padeda suvokti socialinio gyvenimo įkūnijimą, t. y. bandymas prisiderinti prie tiriamos kultūros kartu yra ir būdas ją giliau pažinti (supanašėjant su ja).

Dar vienas svarbus aspektas – tai tarpasmeninių ir komunikacinių įgūdžių turėjimas. Visų pirma, tai tokie bendravimo įgūdžiai kaip gebėjimas užmegzti ryšį, įgyti pasitikėjimą, prisitaikyti prie tiriamos aplinkos. Be to, svarbus stebėjimo talentas – gebėti būti kuo neutralesniam, nepastebimam, kuo mažiau veikiančiam natūralią terpę, būti jautriam tiriamųjų verbalinei ir neverbalinei kalbai. Būtinai gebėjimas kokybiškai klausyti, išvalgiai interpretuoti tiriamųjų žodžius ir subtiliai, atveriančiai į juos reaguoti. Kaip teigia Jorgensen (1989: 22), „mes per savo dėstymo praktiką pastebėjome, kad studentai antropologai ir net patyrę tyrėjai stokoja elementarių klausymosi įgūdžių. Jie dažnai užbaigia sakinį už tiriamuosius, juos pertraukia, o kartais tiesiog užduoda per daug klausimų užuot leidę pasakojimui natūraliai rutuliotis“. Dar vienas svarbus įgūdis – tai gebėjimas balansuoti tarp asmeninio ir profesinio santykio tyrimo erdvėje (viena vertus, dalyvauti santykiuose emociškai įsitraukiant, kita vertus, išlikti beaistrinio stebėtojo būsenos). DeWalt (2010) teigia, kad tarpasmeniniai gebėjimai ir bendravimo įgūdžiai atliekant lauko tyrimus yra labai reikalingi. Šiuo aspektu dirbant komandoje yra geriau, nes tyrimas nebepriklauso nuo vieno tyrėjo komunikacinių gebėjimų stiprybių ir silpnųjų. Tyrėjai, turintys skirtingų gebėjimų, gali kompensuoti vienas kito trūkumus.

Analizuojant asmeninę patirtį galima pasakyti, kad mes skyrėme dėmesio aprangos priderinimui, tačiau ignoravome elgesį, manieras, kalbėsena, t. y. šiose srityse likome savimi (ir šia prasme svetimi tiriamai subkultūrai). Prabuvę porą mėnesių Vilniaus sąvartyne, apsilankėme Kauno šiukšlyne, apsimesdami, kad norime ten padirbėti, t. y. neatskleidėme savo tikrojo tapatumo. Neformalus sąvartyno lyderis visų pirma reagavo sakydamas: „Mums čia naujų bomžų nereikia!“ Mes tai priėmėme kaip komplimentą, kad pavyko sukurti įtikinamą įspūdį. Tačiau vėliau, kai teko atskleisti tikrąjį savo tapatumą, jis prisipažino, kad su mumis bendraudamas vis galvojo, jog kažkas ne taip, kažkas mumyse bylojo, jog mes nesame „bomžai“. Vadinasi, nors ir stengėmės prisiderinti prie jų subkultūros, kitos kultūros dvelksmas buvo pakankamai juntamas.

Bendradarbiavimas komandoje pasireiškė tuo, kad aš gebu (norėdama) gana nesunkiai užmegzti naujus santykius, įsitraukti į naują socialinę erdvę. Mindaugas geba kantriai išverti ilgalaikius santykius. Tyrimo metu neretai susimąstydavau, ar būčiau taip ilgai išbuvusi sąvartyne, jei ne bendradarbiavimas su Mindaugu.

Kalbant apie bendravimo įgūdžius, galima išvelgti, kad man padėjo sąvartyno socialinei aplinkai artimų kontekstų pažinimas (praktikos vaikų, nakvynės namuose, bendravimas su benamiais, buvusiais kaliniiais, priklausomais asmenimis ir pan.). Nemažą įtaką turėjo lygia greta su duomenų rinkimu vykusios savarankiškos konsultavimo ir psichoterapijos studijos. Jos leido dėmesingiau klausytis, taikliau formuluoti klausimus interviu, gebėti išlaikyti emocinę distanciją. Stebėti padėjo įgimtos „intravertiškos“ tiek mano, tiek Mindaugo charakterio ypatybės (gebėjimas būti tyliam, neišsikišančiam stebėtojui, tiesiog buvoti sąvartyne).

Baigiant šią analizę derėtų pasakyti, kad kai kuriais atvejais išvaizda, elgesiu ir bendravimo įgūdžiais galima kompensuoti negatyvią nekontroliuojamų veiksnių įtaką.

Taigi kontroliuojami ir nekontroliuojami veiksniai, tiriamųjų lūkesčiai – šių dalykų sąveika suformuoja tam tikrą tyrėjo įvaizdį tiriamųjų akyse. Šiuo pagrindu jam priskiriamas, suteikiamas tam tikras vaidmuo, kurio charakteristikos tyrimo metu gali kisti. Keistuolis, įdomus svetimšalis, marginalas, naujokas, mokinys, saviškis ir t. t. Skirtingi vaidmenys turi skirtingą galią. Kokį vaidmenį tyrėjas įgis, tiek ir turės galios (tiek bus vertinamas, pripažintas, priimtas, laisvas klausiti, stebėti, judėti). O tai atitinkamai turės įtakos prieinamumui prie duomenų (skirtingų rūšių ir nuodugnumo).

Šiame skyrelyje aptartos mintys, ko gero, yra žinomos daugumai studentų ir mokslininkų. Tačiau svarbu, kad tyrėjai ne tik apie tai žinotų, bet ir, atlikdami tyrimus, tai nuolat reflektuotų, t. y. analizuotų, kaip įvairios tyrėjo asmenybės charakteristikos, įgūdžiai ir gebėjimai, tiriamųjų išankstinės nuostatos, lūkesčiai jo ir tyrimo atžvilgiu sąveikauja; kaip jis su visu tuo susitvarko ir kokių padarinių tai turi duomenims ir jų rinkimui. Ši analizė leidžia kokybiškiau, efektyviau kreipti tyrimo procesą. Galiausiai, jos turinį svarbu užfiksuoti ir, skaidrumo sumetimais, atskleisti tyrimo ataskaitoje.

Reflektyvumas lauko tyrimuose

Radikalaus empirizmo atstovai (McLean, Leibing, 2007: 18) teigia, kad reflektyvumas lauko tyrimuose reikalauja „dialektinio judėjimo išilgai interpretacijos kontinuumo, balansuojant tarp dviejų polių: objektyvumo (žinių apie tai, kas stebima) ir subjektyvumo (stebėtojo, palaikančio sąryšį su stebimuoju, patirties reflektavimo). Nors tai yra labai sunku, reikia neleisti, kad dėmesys antrajam aspektui nukentėtų pirmojo sąskaita“. Kyla klausimas, kaip tai pasiekti. Metodologinėje literatūroje (Collins, Gallinat 2010; Davies 2012; Foley 2002) rekomenduojama, atliekant lauko tyrimus, greta stebėjimo ir interviu užsiimti nuolatine savianalize. Tam padeda pastovus dienoraščio rašymas. Dienoraščio turinys vėliau gali tapti viena iš duomenų, naudojamų tyrimo rezultatams analizuoti ir interpretuoti, formų. Apibendrinami (Anon 2006; Chambers 2004; Riley-Doucet, Wilson 1997) ir savo patirtį, galime išskirti keletą svarbiausių temų, kurių turėtų nepamiršti tyrėjas, atlikdamas savianalizę ir rašydamas dienoraštį:

- Profesinė ir asmeninė tyrėjo motyvacija atlikti tyrimą.
- Tyrėjo biografijos, gyvenimo istorijos momentai, vienaip ar kitaip susiję su tyrimu.
- Tyrėjo turimos išankstinės nuostatos, įsivaizdavimai, lūkesčiai.
- Pozityvūs ir negatyvūs tyrėjo jausmai, susiję su tuo, kas vyksta tyrimo metu.
- Tyrėjo santykiai su tiriamaisiais ir tų sanykių dinamika.
- Tyrėjo vaidmenys, jų deriniai, niuansai, kaita tiriamoje bendruomenėje.
- Tyrėjo subjektyvus savo poveikio tiriamųjų gyvenimams supratimas.
- Tyrimo poveikis tyrėjo asmeniniam ir profesiniam gyvenimui.
- Tyrėjo sapnai ir esant budrumo būsenos „gimstančios“ metaforos, vaizdiniai, kurie gali atspindėti esmę to, ką tyrėjas bando suprasti, išsiaiškinti, išvelgti.
- Bet kas, kas atspindi tyrėjo buvimo tiriamoje terpėje sudėtingumą.

Tokio pobūdžio kasdienės refleksijos ir jų fiksavimas dienoraštyje gali padėti tyrėjui sutelkti dėmesį į vidinius vyksmus, buvimo tyrėju patirtį bei užfiksuoti besikeičiantį metodo supratimą.

Toliau smulkiau aptarsime, kokios yra tokios savianalizės funkcijos atliekant lauko tyrimus. Anot Borg (2001), Chambers (2004), Etherington (2004), Ortlipp (2008) ir Cook (2010), ji padeda:

- Užmegzti tokį ryšį su tiriamaisiais, kai įsisažmoninamas intersubjektyvumas ir kuriami žinojimą plečiantys naratyvai. Interviu dėl to neišvengiamai tampa turtingesni, visapusiškesni, gilesni.
- Geriau pajusti skirtumus tarp tiriamųjų ir tyrėjo (amžius, lytis, klasė, įvairios patirtys, pažiūros ir pan.).
- Apčiuopti tyrėjo santykių ir jų dinamikos su skirtingais tiriamaisiais skirtynes ir atpažinti, kaip tai veikia duomenis.
- Ižvelgti galios apraiškas tyrėjo ir tiriamųjų santykiuose bei jų įtaką duomenų rinkimo strategijai (ir nebūtinai galia yra tyrėjo, o ne tiriamųjų pusėje!).
- Pastebėti savo (t. y. tyrėjo) šališkumą.
- Išryškinti vidinį tyrimo procesą (neįsisažmonintas nuostatas, išorės poveikius, abejones, klaidas, „kovas“ ir t. t.). O tai gerokai didina tyrėjo sąžiningumą, duomenų autentiškumą, tyrimo skaidrumą. Be to, tai leidžia kritiškiau pažvelgti į tyrimo duomenis ir geriau užtikrinti tyrimo validumą.
- Susitvarkyti su įvairiomis emocijomis, kylančiomis atliekant tyrimą (pvz., baime, nerimu, susižavėjimu, nusivylimu, nuovargiu...). Atliekant lauko tyrimus tokios emocijos yra neišvengiamos. Todėl šis įrankis gali būti naudingas net ir patyrusiems tyrėjams, tačiau tai ypač aktualu pradedantiesiems.
- Išlaikyti balansą tarp svetimo ir savo. Familiarumas padeda suartėti su tiriama subkultūra ir atverti vis gilesnius jos klodus, o svetimumas – išlaikyti analitinę distanciją.
- Priimti subtilesnius etinius sprendimus ir padidinti tyrimo etiškumo laipsnį.
- Padidinti tyrėjo įsigilinimą į temą, giliau suvokti, kas vyksta atliekant tyrimą.
- Geriau reguliuoti tyrimo procesą. Kitaip tariant, reguliariai atliekama savianalizė pradinuose etapuose paveikia tolesnį duomenų rinkimą.
- Tobulinti tyrimo (interviu atlikimo, stebėjimo ir kt.) įgūdžius. Todėl savianalizė ypač rekomenduojama naujokams kaip mokymosi priemonė. (Duomenų rinkimas nėra paprastas darbas. Tai specifinių įgūdžių ir talento reikalaujanti veikla. Duomenys (interviu, stebėjimo rezultatai) – kaip ir kiekvienas dalykas – gali smarkai skirtis savo kokybe. Vieni tyrėjai orientuojasi tik į informacijos surinkimą. Kiti deda pastangas ieškoti, atrasti, geriau, tikriau, sąžiningiau pažinti socialinę tikrovę. Daugelis tyrėjų, atlikdami tyrimus, natūraliai ugdosi šiuos įgūdžius, siekia meistriškumo: vieni daugiau, kiti mažiau, vieni labiau įsisažmonindami, kiti ne. Dėmesio į šį įgūdžių ugdymosi procesą sutelkimas padeda efektyviau ir greičiau mokytis iš asmeninės patirties.)
- Augti tyrėjui kaip asmenybei.
- Savianalizės rezultatų įterpimas į tyrimo ataskaitą gali būti naudingas jos skaitytojams kaip lauko tyrimų subtilybių mokymosi priemonė.

Taigi rašant dienoraštį ne tiek svarbu fiksuoti įvykius, kiek jų vidinius procesus, kurie būna išskirtinai gausūs ir intensyvūs atliekant lauko tyrimus. Juose tyrėjas išeina iš sau įprastos socialinės kultūrinės terpės ir pasineria į naują. Tai didelių vidinių pastangų reikalaujantis darbas. Todėl ir savirefleksija šio tipo tyrimuose gali atlikti reikšmingą vaidmenį. Tad, anot Davies ir Spencer (2010), būtų prasminga tokio pobūdžio dienoraščiams suteikti lygiaverčių duomenų statusą, jie

turi būti analizuojami lygia greta su kitais duomenimis ir šios analizės rezultatai būtinai turi būti įtraukti į tyrimo ataskaitas.

Baigdami straipsnį, galime atkreipti dėmesį, kad kai kurių kokybinių tyrimų atlikimas taip pat reikalauja tyrėjo vidinio darbo. Pavyzdžiui, biografiniai tyrimai, emociškai jautrių temų tyrimai, pateikiantys gilių tiriamųjų atsivėrimų, ir pan. Todėl galime teigti, kad šiame skyrelyje išdėstytos mintys gali būti naudingos ne tik etnografinius, bet ir kitokius kokybinius tyrimus atliekantiems tyrėjams.

Išvados

Taigi lauko tyrimai yra būdas kurti žinias apie socialinį pasaulį. Jos kuriamos ne sterilioje laboratorijoje, o realiame gyvenime, tyrėjui (kaip mokslininkui ir kaip žmogui) sąveikaujant su tiriamaisiais. Todėl lauko tyrimai pasižymi itin „intymiais“, ilgalaikiais, sudėtingais ir daugiaplotmiais tyrėjo ir tiriamųjų tarpusavio santykiais. Tad atliekant tokio pobūdžio tyrimus svarbu fiksuoti ne tik tai, kas vyksta tyrėjo išorėje (t. y. tiriamoje erdvėje), bet ir tai, kas darosi tyrėjo viduje, ir šiuos vidinius vyksmus traktuoti kaip intensyvių ir daugiamačių tyrėjo ir tiriamųjų sąveikų padarinius.

Dėl straipsnyje aptartų priežasčių (daugialypio tiriamos erdvės poveikio tyrėjui, tyrėjo daromos įtakos natūraliam tiriamos erdvės būviui) tyrėjas negali likti patikimas ir objektyvus įrankis. Todėl nuolatinė tyrėjo ir tiriamųjų sąveikų bei to, kas vyksta tiriamoje erdvėje, analizė iš subjektyvios tyrėjo perspektyvos yra būtina. Ji gali pateikti vaisingų įžvalgų tyrimo vykdymui ir jo rezultatų interpretacijai. Todėl etnografiniuose tyrimuose reflektyvumas turėtų būti reikšmingas ir atlikti bent keletą svarbių vaidmenų.

Visų pirma, ypatingas dėmesys tam, kas vyksta tiriamoje erdvėje, tyrėjo ir tiriamųjų santykiuose, kaip visa tai yra tyrėjo vidujai išgyvenama, tinkamai reflektavus, gali tapti papildomais (išsamesniais, subtilesniais) duomenimis, t. y. informacija apie tyrimo objektą.

Antra, reguliariai atliekama savianalizė didina tyrėjo įsitraukimą į tyrimo procesą ir leidžia daryti efektyvesnius strateginius pasirinkimus.

Trečia, savianalizė gali padėti kaupti naudingą informaciją apie duomenų ir jų rinkimo kontekstą. O tai leidžia taikliau priskirti prasmes interpretuojant duomenis. Be to, padeda užtikrinti validumą.

Be to, savianalizė gali palengvinti emociinę naštą atliekant nemažų vidinių tyrėjo pastangų reikalaujančius lauko tyrimus ir netgi paskatinti tyrėjo asmenybės augimą.

Galiausiai, savianalizė gali būti lauko tyrimų įgūdžių mokymosi priemonė. O jos tekstai, integruoti į tyrimo ataskaitas, gali tapti naudingi skaitytojams kaip informacija apie lauko tyrimų atlikimo subtilybes.

LITERATŪRA

Anon. 2006. *Reflective Writing*. Prieiga per internetą: http://www.rcslt.org/cpd/RCSLT_CPD_%5B%C5%BEi%C5%ABr%C4%97ta%2013.08.10%5DToolkit_Chapter_3_Reflective_writing.pdf [žiūrėta 2013 08 10].

Borg, Simon. 2001. The research journal: A tool for promoting and understanding researcher development. *Language Teaching Research* 5 (2): 156–77. Prieiga per internetą: <http://ltr.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/136216880100500204> [žiūrėta 2013 08 10].

- Chambers, Pat. 2004. Self-indulgence or an essential tool? The use of a field diary in biographical research and narrative analysis, in *Narrative, Memory & Identity: Theoretical and Methodological Issues*. University of Huddersfield, 37–47.
- Coffey, Amanda. 2010. *The Ethnographic Self: Fieldwork and the Representation of Identity*. Sage Publications.
- Collins, Peter; Gallinat, Anselma, eds. 2010. *The Ethnographic Self as Resource: Writing Memory and Experience into Ethnography*. Oxford: Bergman books.
- Cook, Joanna. 2010. Ascetic practice and participant observation, or, the gift of doubt in field experience, in *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press, 239–365.
- Crapanzano, Vincent. 2010. At the heart of the discipline. Critical reflections on fieldwork, in James Davies, Dimitrina Spencer (eds.). *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press, 55–78.
- Davies, Charlotte Aull. 2012. *Reflexive Ethnography – A Guide to Researching Selves and Others*. Routledge.
- Davies, James. 2010 a. Disorientation, dissonance, and altered perception in the field, in *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press, 79–97.
- Davies, James. 2010 b. Introduction. Emotions in the field, in James Davies, Dimitrina Spencer (eds.). *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press, 1–30.
- Davies, James; Spencer, Dimitrina, eds. 2010. *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press.
- DeWalt, Kathleen M.; DeWalt, Billie R. 2010. *Participant Observation: A Guide for Fieldworkers*. 2nd ed. AltaMira Press.
- Etherington, Kim. 2004. *Becoming a Reflexive Researcher – Using Our Selves in Research*. Jessica Kingsley Publishers.
- Foley, Douglas E. 2002. Critical ethnography: The reflexive turn. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 15 (4): 469–90. Prieiga per internetą: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09518390210145534> [žiūrėta 2013 08 10].
- Hammersley, Martyn; Atkinson, Paul. 2007. *Ethnography: Principles in Practice*. 3rd ed. Routledge.
- Jackson, Michael. 2010. From anxiety to method in anthropological fieldwork, in James Davies, Dimitrina Spencer (eds.). *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press, 35–54.
- Jorgensen, Danny L. 1989. *Participant Observation: A Methodology for Human Studies (Applied Social Research Methods)*. Sage Publications.
- LeCompte, Margaret; Preissle Goetz, Judith. 1982. Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research* 52 (1): 31–60. Prieiga per internetą: <http://rer.sagepub.com/cgi/doi/10.3102/00346543052001031> [žiūrėta 2013 08 20].
- Luhrmann, Tanya. 2010. What counts as data? in *Emotions in the Field: The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press, 212–238.
- McLean, Athena; Leibing, Annette, eds. 2007. *The Shadow Side of Fieldwork: Exploring the Blurred Borders between Ethnography and Life*. Wiley-Blackwell.
- Ortlipp, Michelle. 2008. *Keeping and Using Reflective Journals in the Qualitative Research Process*. 13 (4): 695–705.
- Petružytė, Donata. 2009 a. Atliekų rinkėjų darbas ir uždarbis: Kariotiškių sąvartyno atvejis. *Tiltai* 2 (47): 113–125.
- Petružytė, Donata. 2009 b. Atliekų rinkėjų subkultūra. *Grupės ir aplinkos* 1: 247–261.
- Petružytė, Donata. 2009 c. Sąvartyno žmonės kaip viena iš atliekų rinkėjų atmainų. *Jaunųjų mokslininkų darbai* 2 (23): 219–224.

Pillow, Wanda. 2003. Confession, catharsis, or cure? Rethinking the uses of reflexivity as methodological power in qualitative research. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 16 (2): 175–196. Prieiga per internetą: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0951839032000060635> [žiūrėta 2013 08 13].

Pink, Sarah. 2007. *Doing Visual Ethnography: Images, Media and Representation in Research*. 2nd ed. London: Sage Publications.

Riley-Doucet, Cheryl; Wilson, Sharon. 1997. A three-step method of self-reflection using reflective journal writing. *Journal of Advanced Nursing* 25 (5): 964–968.

Tedlock, Barbara. 1991. From participant observation to the observation of participation: The emergence of narrative ethnography. *Journal of Anthropological Research* 47 (1): 69–94. Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/3630581> [žiūrėta 2013 08 20].

Valantiejus, Algimantas. 2002 a. Sociologija ir reflektyvumas. *Problemos* 62: 9–33.

Valantiejus, Algimantas. 2002 b. Sociologijos dialogas kaip metodinė abejonė. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1: 17–23.

Wax, Rosalie H. 1979. Gender and age in fieldwork and fieldwork education: No good thing is done by any man alone. *Social Problems* 26 (5): 509–522.

Žvinklienė, Alina. 2005. Machismo: varžymasis dėl garbės. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1: 56–69.

THE EPISTEMIC SIGNIFICANCE OF RESEARCHER'S SUBJECTIVE EXPERIENCE IN FIELDWORK

Donata Petružytė

Summary

The key feature of fieldwork is the researcher's immersion in the culture (i.e. the group or community) being investigated. For this reason, fieldwork requires an exceptionally deep and personal involvement and is, therefore, emotionally costly to the researcher. This article is specifically aimed at drawing readers' attention to subjective experiences of the fieldworker, which are rarely discussed in the scientific literature. In essence, the objective of this article is to reveal the epistemological significance of a researcher's subjective experience and to investigate the possibilities of its application to fieldwork.

The primary methods of data collection for this article were analysis, synthesis, and interpretation of scientific literature and methodological illustrations. In addition, the author's personal experience in fieldwork was also analysed (namely, her research about waste-gatherer communities in Lithuanian landfills, which was conducted in cooperation with Mindaugas Survila, the director and cameraman of the 2011 documentary "Field of Magic"). The author believes that the aforementioned topic deserves thorough research because of its potential to aid the critical evaluation of fieldwork, to allow a more versatile data interpretation, and to improve the validity of gathered data.

On the one hand, the theoretical aspects of the problem are only briefly examined in this article. On the other hand, the practical strategies of encouraging social and psychological reflectivity are discussed extensively and personal experience is analysed meticulously. Despite the fact that this article deals with fieldwork in particular, some of its findings might be useful for qualitative research in general.

It must be acknowledged that the social setting of the field has an inevitable impact on the ethnographer. The summary of the author's personal reflections, ethnographic research, and methodological literature reveals five types of such impact: physiological, cognitive, social, emotional, and ethical. In each individual case, the combination of levels of influence and their intensity depend on three factors: research characteristics (duration, intensity of data collection, cultural proximity / distance between researchers and participants), the researcher's personal qualities and experience, and the peculiarities of the social milieu being investigated. It is evident, that only through constant effort of reflection the pitfall of unconscious

social conditioning can be avoided. Otherwise it might lie unnoticed and lead to gross misrepresentations of social reality.

Naturally, researchers themselves also have a powerful effect on their group of research subjects as their sudden entrance in the field abruptly interrupts the course of habitual activities of these subjects. Research subjects also have particular expectations the researcher and their own attitudes based on individual experience or common sense. Consequently, it is extremely important for the researcher to master the art of identifying and negotiating these expectations and common sense notions in order to properly steer the process of entering the field. The level of mastery determines the type of data accessible to the researcher and how readily available it is.

Generally speaking, there are several crucial aspects of the ethnographer's influence on research subjects. Firstly, there is a number of primary characteristics of identity, determining the researcher's personality and the conduct of research, which are beyond one's control. Namely, they are gender, age, and ethnic background, which are associated with specific social norms. Secondly, there are a few factors that the scientist can control. They include his or her outlook, behaviour, and social skills. Despite being less fundamental, the latter are sometimes useful in mitigating the negative effects of the former.

Accordingly, controllable and uncontrollable factors interact with the expectations of research subjects to create a particular image of the scientist. A dedicated role is fairly quickly assigned to the researcher, but it may be transformed in the course of the fieldwork. As each given role allows for a specific amount of social power, and the researcher's power translates into freedom of inquiry, the fieldworker's scientific endeavour is enhanced by attainment of powerful roles and limited by reception of powerless roles. Although the former statement has become fieldworkers' common sense, a mere recognition of the fact does not suffice. In order to thoughtfully and efficiently handle the research process, fieldworkers need to delve deeply into the everyday interaction among their social roles, psychological characteristics, subjects' expectations and dispositions about them and their research. Scientists must also evaluate their level of coping with all the tasks and how it advances or hinders data collection.

It is clearly evident that knowledge about social life, as generated during fieldwork, has little to do with the controlled setting of a lab. Its life-like character is marked with intimate, long-term, complicated, and multidimensional relationship between the research parties. Hence, it is important to register not only the flow of events in the field that are external to the researcher, but also his or her inner processes and to treat them as a product of multifaceted interaction between the fieldworker and natives of the field.

It is quite apparent that because of a multitude of reciprocal effects between ethnographers and the field, researchers cannot be regarded as infallible and objective means of research. Henceforth, regular efforts by the researcher to analyse this complicated relationship from one's point of view are mandatory. These efforts might provide a fruitful insight into research development and data interpretation. In conclusion, reflecting should be a vital part of every ethnographer's research, because it would bring a handful of improvements.

Firstly, the proper reflection on processes within the field and the self-analysis might lead to an increased observational acuteness. This would account for richer data and more in-depth information about the research object.

Secondly, regular self-analysis would allow the fieldworker to be more involved in the research process and improve his or her ability to make strategic moves.

Thirdly, acute reflection could shed more light on the context of data and the procedure of their collection. Furthermore, this would lead to a both more apt attribution of meaning during data interpretation and an improved validity of data.

As a bonus, self-analysis may relieve the emotional burden put on the researcher by the difficulties of fieldwork and encourage the fieldworker's personal development.

Finally, deep reflection might also serve the educational purpose for both authors and readers alike, since it enriches research reports with detailed accounts of the fieldwork peculiarities.

Key words: field research, ethnographic research, participant observation, reflectivity, researcher's self-analysis